

РАЗДЕЛ IV

СОЦИОЛОГИЯ. СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (63). 2011. № 3-4. С. 185-192.

УДК 17.023.36

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ІНФОРМАТИЗАЦІЯ, ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Додонова В.І.

З'ясовується вплив глобалізації на формування соціальної раціональності постнекласичного типу. Розглядаються концепції постіндустріалізації, постмодернізації, вивчаються переваги та вади постмодернізації. Аналізується зміст та сутність інформаційного суспільства.

Ключові слова: соціальна раціональність, глобалізація, інформаційна революція, постеконімічне суспільство, постіндустріалізація, постмодернізація.

Проблема зміни типу соціальної раціональності з некласичної на постнекласичну з подальшим визначенням ознак останньої актуалізується в зв'язку з тими суспільно-історичними процесами, які відбуваються сьогодні в світі. Серед них варто назвати, насамперед, глобалізацію, екологічну кризу, інформатизацію, інші глобальні проблеми тощо.

Вивченню впливу глобалізаційних процесів на формування постсучасного суспільства та відповідного йому типу соціальної раціональності присвятили свої теоретичні доробки вітчизняні та зарубіжні науковці: Д.Бел, У.Бек, О.Тоффлер, М.Мойсеєв, В.Іноземцев, А.Тостоухов, І.Парапан, В.Лук'янець, О.Білорус, Г.Лук'яненко, Д.Муза, Л.Нагорна та інші.

Предметом дослідження є вплив глобалізації на формування соціальної раціональності постнекласичного типу. **Метою** статті є окреслення впливу глобалізації, який пов'язаний із процесами інформатизації і постмодернізації, на розвиток постнекласичної соціальної раціональності.

Про соціальний світ сьогодення все частіше говорять як про певну глобальну цілісність. У постнекласичному дискурсі нового сенсу набуває старогрецький термін «ойкумена»: якщо у початковому значенні він означав обжитий цивілізованою людиною простір, то нині «ойкос» є синонімом планети, нашого космічного Дому, а все людство уявляється його мешканцями: родичами і сусідами. У постсучасному світі стають прозорими кордони, поступово зникають умовності, правові, культурні й мовні бар'єри. «Сьогодні, – зазначають з цього приводу А.В. Толстоухов та І.Г. Парапан, – мабуть, доцільно говорити тільки про якісну перевагу, тобто про більшу еволюційну складність деяких структур „глобального порядку” у порівнянні з еволюційною складністю „фрагментарних” структур – етнокультур,

кланів, корпорацій, націй, класів тощо. ...Всупереч існуючим забобонам, у ході глобалізації „перегородки” між малими частками світу не руйнуються, а модифікуються. Отже, феномен глобалізації можна визначити як процес становлення єдиного взаємозалежного світу, у якому фактори глобального порядку не тільки скріплюють колись роз’єднані його фрагменти, а й перетворююче впливають на них» [1, с. 3]. Вся поверхня Землі стає доступною завдяки розвиненості транспортної мережі, яка обумовила не лише переструктурування світової економіки, а й взагалі – способу життя постсучасної людини, її світосприйняття, насамперед, уявлення про простір і час.

Світ, що глобалізується, начебто зменшується в обсязі. Відстані між континентами вже не здаються такими великими, як раніше. Розвиток суспільно доступних транспортних комунікацій змінив життя суспільства кардинальним чином - не дарма американці говорять, що сучасні США створили автомобіль і залізницю. Наступним кроком стала поява комп’ютерів, супутникового зв’язку, цифрових та оптико-волоконних телекомунікаційних технологій. А об’єднання можливостей телефону, комп’ютера і телевізора створило планетарну інформаційно-комунікативну систему. Саме завдяки мережі Інтернет з’явилась реальна можливість постійного спілкування мешканців найвіддаленіших куточків планети.

Відбувається й суттєве «ущільнення» соціального часу, оскільки в одному і тому ж хронологічному відрізьку вміщується більша кількість подій, ніж це було століттями тому. Зрозуміло, що йдеться не про фізичні параметри часу, а про соціально-психологічне сприйняття часових інтервалів. За допомогою комп’ютерів людина може «вийти» за межі реального світу, змодельовати не тільки власне минуле, але і майбутнє. Завдяки миттєвій обробці інформації на комп’ютерах з’являється так званий «підсвідомий час», що позначає мислено-уявний інтервал, який не дає жодного шансу людині зареєструвати його відчуттями та певним чином актуалізувати або нейтралізувати. «Якщо, - писав О.Тоффлер, - кількість робочих годин за одне життя людини дорівнюватиме вісімдесят тис. – по дві тис. годин у рік за сорок років роботи – це може бути стиснуто до 4,8 хвилини комп’ютерного часу» [2, с. 310].

У такій ситуації змінюється часово-просторове сприйняття буття людини. Вона отримує віртуальну можливість перебороти екзистенціальну обмеженість реальності, нібито вийти за кордони часу і смерті, стати немовби всезнаючим, будь-де сущим суб’єктом і таким комп’ютерно-«магічним» способом спробувати досягнути «вічної» безпеки свого життя [3, с. 37]. «Глобалізація комунікацій і віртуалізація культури, - пише Л.Нагорна, – це два процеси, які йдуть паралельно і створюють безліч ареалів взаємовпливу. У їх взаємодії розвиваються звичні уявлення про час і простір як детермінанти буття людини, виникає уявне, але з очевидними ознаками всепроникності, поле комунікацій. Сучасні інформаційні технології на основі граничного стиснення простору і часу забезпечують інтерактивну взаємодію у будь-якій точці земної кулі. Мережа Інтернет стала потужним фактором мобілізації соціального капіталу, активізації громадянського суспільства» [4, с. 3-12]. Глибина ментальних зсувів, що відбуваються під впливом комп’ютерних і телекомунікаційних технологій, ще не до кінця усвідомлена і

досліджена науковцями. Але ми маємо всі підстави погодитись з тим, що на наших очах розгортається революція інформаційного характеру.

Власно кажучи, це далеко не перша інформаційна революція в історії людства. На думку А.І. Ракітова, все почалося з появи у первинної людини так званої „другої сигнальної системи”, тобто мови. Наступна інформаційна хвиля була пов'язана з розповсюдженням писемності, а третя - із винаходом друкарства. Від попередніх остання відрізнялася тим, що зробила будь-яку інформацію, наукові знання тощо, продуктом масового споживання. Четверта інформаційна революція полягала в застосуванні електричної апаратури для швидкісної передачі всіх видів інформації і знань (телеграф, радіо, телебачення). Нарешті, п'ята революція, про яку йдеться, ґрунтується на використанні комп'ютера, на постійному наповненні й розширенні автоматизованих баз даних, на створенні трансконтинентальних комунікаційних мереж [5].

П'ятий виток інформаційної революції є докорінним переворотом у системі виробництва, зумовленим вивільненням могутнього організаційного потенціалу комп'ютерних технологій. Людство вступило у епоху „промислового виробництва інформації”. Подібно до того, як в ході індустріалізації народилось конвеєрне виробництво, що підвищило продуктивність праці і створило суспільство масового споживання, так і тепер виникає потокове виробництво інформації, що забезпечить відповідний соціальний розвиток у всіх напрямках. Якщо індустріальний переворот полягав у використанні машин для виконання фізичної роботи, а розумова діяльність вважалася непорушною прерогативою людського інтелекту, то сучасні системи штучного інтелекту вже в змозі виконати багато елементів саме розумової роботи.

Враховуючи ціннісно-інформаційне підґрунтя зазначених процесів та з огляду на значущість інформаційних технологій деякі мислителі конкретизують вчення про постіндустріальне суспільство концепцією суспільства інформаційного. Зокрема, Д. Белл, який є одним з фундаторів концепту „постіндустріальне суспільство”, скорегував свої погляди і характеризує постсучасне суспільство саме як інформаційне. При цьому особливого протиріччя між обома концептами він не бачить, зазначаючи, що „революція в організації і обробці інформації і знання, в якій центральну роль грає комп'ютер, розвивається в контексті того, що я назвав постіндустріальним суспільством”.

За Ф. Уебстером, інформаційне суспільство - це такий тип суспільства, в якому соціальна організація, господарська структура, у тому числі сфера зайнятості, простір життя і діяльності, культурна сфера обумовлені інформаційно-технологічними інноваціями [6].

В онтологічному і гносеологічному плані даний тип суспільства описується інформаційною парадигмою, згідно з якою, реальність є тотожною інформації. Традиційне розуміння інформації як «змістовного опису об'єкта або явища» (Д. Шеннон) поступається місцем визначенню інформації як «засобу передачі різноманітності» (У. Ешбі).

Концепт інформаційного суспільства вказує на принципи, навколо яких організована ця соціоформа: інформація і знання. За М. Кастельсом, інформація – це організовані і передані знання. Що стосується останніх, то тут Кастельс посилається на Д. Белла, який пише: «знання – це організований комплекс опису фактів або

думок, що представляє зважену думку або експериментальний результат, переданий в систематизованому вигляді за допомогою спілкування» [7, с. 38]. Знання є особистісним надбанням людей, що переймають його одна у одної як зразок дії в процесі пізнання. Цього не можна сказати про інформацію, яка не належить конкретній особистості; вона однаково доступна всім, хоч можливості перетворити її на знання у кожного свої. «Інформація, - пише Л.А. Мікешина, - це знання мінус людина». Інакше кажучи, інформація є знаковою оболонкою знання. Нова інформація засвоюється лише тоді, коли вона вписується у загальноприйняті уявлення. Закодована у друкованому тексті, телевізійному образі чи комп'ютерній програмі інформація є лише „натяком” на знання, за яким людина здатна творчо відтворити сутність. Інформація не визнається за таку, поки вона не перетворюється на знання.

В рамках такої парадигми особистість зводиться до засвоєної нею інформації. Інформаційне суспільство виникає там, де головним стає управління не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, і де більшість працюючих зайнята виробництвом, зберіганням і реалізацією інформації, особливо її вищої форми - знанням. Саме оброблена інформація як знання має практичне значення для соціуму. Вона змінює суспільство на кожному структурному рівні його організації. Уміння здобувати, накопичувати і використовувати інформацію - умова розвитку соціуму. Сутність соціальної організації полягає у організації інформації, що уможлиблюється при здійсненні певних форм обміну інформацією між членами суспільства. Тому інформацію можна вважати елементарною функцією соціальної дії.

Для інформаційного суспільства характерна революція в галузі інформаційного менеджмента, дигіталізація і швидкий розвиток електронних мереж. Дослідники констатують, що в новому суспільстві панує орієнтація на знання, цифрова форма представлення об'єктів, інноваційна природа і віртуалізація виробництва, конвергенція і динамізм соціальних процесів, уявлення про ефективність особистості як про суб'єкта, що володіє інформаційно-комунікаційними технологіями; про високопродуктивний колектив як робочу групу, що взаємодіє на основі інформаційно-комунікаційних технологій; про інтегроване підприємство, що володіє цілісною інформаційною структурою і демонструє ділову активність в міжмережевому середовищі.

Зосереджуючись на процесі переходу від індустріального до інформаційного суспільства, Дж. Нейсбіт називає п'ять пунктів, що описують такий транзит:

- інформаційне суспільство є економічною реальністю, а не мисленневою абстракцією;
- інновації в галузі зв'язку і обчислювальної техніки прискорюють темпи зміни часу передачі інформації до мінімуму;
- нові інформаційні технології спочатку будуть використовуватись для вирішення старих завдань промисловості, і лише згодом сформують нові види діяльності, процесів і продуктів;
- зростає розрив між потребами у все більш грамотних фахівцях і все нижчою якістю освіти;

- технологія нової інформаційної ери не є абсолютною гарантією успіху. На неї чекає успіх або провал згідно принципу «технічний прогрес – душевний комфорт» [8, с. 34].

Намагаючись зафіксувати зміни у суспільстві під впливом глобалізації та інформаційної революції, вітчизняні і західні теоретики запропонували декілька соціологічних концепцій, кожна з яких звертає увагу на окремі аспекти соціальних трансформацій. Так, наприклад, В.Л. Іноземцев розробляє версію теорії постекономічної формації. В центрі його уваги - синтетичний тип активності, який визначається як творчість. Відштовхуючись від тези К. Маркса про те, що історична межа між працею і творчістю є «стрибком з царства необхідності в царство свободи», В.Л. Іноземцев пише, що людська діяльність у постсучасному суспільстві, не втрачаючи свого розумного характеру, втрачає специфічні трудові мотиви. Це складає сутність переходу від економічної суспільної формації до постекономічної. Сьогодні економічний стан соціуму, що трансформується, має тенденції до творчості, гуманізації, до аксіологічної забарвленості. У постекономічній формації вперше в історії не суспільні відносини визначають суб'єктивні характеристики і системи переваг індивідів, а ступінь внутрішньої свободи суб'єкта, залежний від нього самого.

Іншою, більш відомою на Заході, концепцією інтерпретації нинішніх суспільних трансформацій є концепція постмодернізації, тобто ненасильницького приведення суспільства до нової ситуації, в рамках якої воно спробує знайти продуктивні зв'язки між традиціями і новаціями, відновити баланс збереження і оновлення. Головними ознаками цього процесу, на думку В. Лук'янця, є:

- занепокоєність сучасних інтелектуалів навалом глобальних негативних наслідків трьохсотрічного здійснення проекту Просвітництва;
- світоглядне розчарування у найпрекрасніших колективних сподіваннях, мріях, прагненнях які були збудженні величним проектом Просвітництва;
- іронічне відношення інтелектуалів до будь-яких проявів європоцентризму;
- ентропія довіри до гранднартивів модерну (про поступальне розширення горизонтів свободи, про розвиток розуму, про емансипацію праці, про прискорення НТП, про діалектику духу, про герменевтику смислу);
- девальвація ідеології фундаменталізму; зростання інтересу до розмаїтих форм виявлення плюральності, нелінійності, індетермінізму, диссенсусу [9, с. 9].

Постіндустріальне суспільство – «Другий модерн» за У. Беком чи «Третя хвиля» за О.Тоффлером, визначається в літературі як соціальна форма, що виробляється в процесі історичної еволюції і перетворення суспільства індустріального. Істотними ознаками цього суспільства є домінування сфери послуг (торгівля, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, освіта, відпочинок, розваги) над добувною і переробною промисловостями; зростання обсягів вивозу капіталів, міграції робочої сили тощо. Для постіндустріального суспільства характерно пріоритетне значення теоретичних знань і методів, на основі яких розвиваються різноманітні «інтелектуальні технології», перманентне технологічне зростання через розвиток науки та освіти.

З одного боку, постіндустріальне суспільство тлумачиться як найвища точка історичного процесу, де людина здається застрахованою від багатьох знегод і ризиків нормами права, соціальними програмами, системами колективної безпеки, а

також надійними інструментами індивідуального й групового життєвдтворення: досконалими біомедичними технологіями, широким спектром продуктів харчування, гнучкою системою освіти, оптимальними варіантами дозвілля і відпочинку, побутовою технікою і комфортом [10, с. 9]. Все це породжує у людини постіндустріальної цивілізації відчуття захищеності.

З іншого боку, у свідомості наших сучасників чітко зафіксовано, що епоха «пост» є перманентно кризовою епохою. Наявність кризових інтуїцій було притаманне й соціальній раціональності неklasичного типу, проте, в її змісті завжди була присутня віра в те, що після більш або менш тривалого періоду потрясінь, існуючий соціальний порядок знов буде відтворений. Наука, технології, управління, самовдосконалюючись, знайдуть вихід з будь якої ситуації і забезпечать соціуму «твердий ґрунт під ногами».

Постнекласична раціональність визнає, що порядок і стабільність – це розкіш і єдине, що є постійним – це самі зміни. Цю думку послідовно відстоював О. Тоффлер у своїй книзі «Футурошок». Соціально-економічна стабільність, яка раніше була нормою життя, тепер є ознакою стагнації. Трансформується навіть уявлення про кризу, сенс якої змінюється з „крапки найнижчого падіння” на тривалий період погіршення умов функціонування системи.

Пов'язано це, в першу чергу, з обмеженістю ресурсної бази існування людства, з низкою глобальних проблем, до яких, між іншим, належать екологічна (глобальні кліматичні зміни, «озонові дірки», скорочення біорізноманітності, забруднення навколишнього середовища), демографічна, сировинна, продовольча проблеми та інші. По-друге, свою неспроможність виявили ринкові механізми регулювання суспільних відносин. Йдеться не лише про концепцію „невидимої руки ринку”, а про принципову ірраціональність інституту ринку, який сам з періодичністю породжує економічні кризи. По-третє, кризовий стан пов'язується з фактичною безпорадністю перед обличчям названих проблем постіндустріального суспільства, що звикло вирішувати усі питання винятково техніко-технологічними засобами.

Вочевидь, концепція постіндустріального суспільства враховує загальну логіку саморозгортання історії, але залишається питання – чи зможе таке суспільство подолати зазначені вище кризи? Не є таємницею, що вже індустріальна цивілізація безпосередньо включила в систему виробництва невідновлювані енергетичні ресурси, орієнтуючи соціум на ринок та високий рівень масового споживання. Постіндустріальне суспільство хоч і змінює акценти в своїй енергетичній політиці, переорієнтуючи її на пошук і використання альтернативних джерел, але антропний тиск на природу – за рахунок напруженого споживання – тільки посилюється. Не випадково постіндустріальне суспільство іноді називають суспільством споживання. На наших очах відбувається включення великих мас людей в процес нестримного споживача, який у свою чергу обумовлений «великою ідеологічною перебудовою цінностей». Інерція проїдання ресурсів планети зберігається у постіндустріальному суспільстві, не зважаючи на алармістські настрої більшості прогнозів. «І в певному роді, - зазначає Ж. Бодріяр, - єдина об'єктивна реальність споживання – це ідея про споживання, рефлексивна і дискурсивна конфігурація, що безкінечно відтворюється повсякденним й інтелектуальним дискурсом і що отримала значимість здорового глузду» [11, с. 242].

Напруження між глобальним капіталом з одного боку та національно забарвленим трудом і державним управлінням – з іншого, перетворюється на одну із найсерйозніших проблем постсучасності. «Хто буде працювати у розвинутих країнах, які перенесли свої виробництва до Азії, зосередившись на інформації і менеджменті цих виробництв? Хто буде виконувати брудну і важку роботу, який потік іммігрантів для цього необхідний і як цей потік буде сумісним із чужими культурними і політичними традиціями? Що буде із державами Заходу, що інтегруються, коли зростання індустріальної мощі в Азії здійснюється не при підтримці ліберальних режимів правління, а за допомогою авторитарних і дирижистських держав, що набирають силу?» [12, с. 444-445].

Постмодернізація відрізняється від модернізації, насамперед, тим, що кожна із країн сама вирішує, який саме тип модернізації їй потрібен. «З'являється множина „модернізмів”, що складаються на локальному рівні. Ця множина модернізмів призводить до багатоманіття форм прогресу, до втілення інших розумів у сумірний традиції і допустимий для інших політичний устрій, що забезпечує глобальну відкритість, у цивілізаційно різні капіталізми. Захід п'ятсот років перебував у стані Першого модерну, який став для нього самого традиційним суспільством. Бажаючи модернізуватися, він здійснює тепер перехід до нової сучасності – Другого модерну, до капіталізму, заснованому на інформаційних технологіях, на загальному визнанні глобального ринка, на розвитку громадянських ініціатив, що обмежують засилля ринкових відносин. Нові азіатські країни вступили у індустріальний розвиток, у капіталізм, упаковані у традиційні, комуністичні оболонки, у капіталізм як господарську систему західного капіталізму, нарешті, у капіталізм, що будується на раціональності цих народів, відмінній від західної» [12, с. 449-450].

Висновки. Підводячи підсумки огляду наслідків глобалізації, дігіталізації, постмодернізації, звернемо увагу на те, що вони не в останню чергу обумовили появу принципово нового типу соціальної раціональності, відмінного від класичного і некласичного інваріантів. Саме глобалізація та інформатизація постсучасного суспільства є тими об'єктивними умовами, що породили постнекласичну раціональність з такими її ознаками як плюралність, фрагментованість, мозаїчність, децентрованість, віртуальність.

Список літератури

1. Толстоухов А. В. Когнітивні підвалини глобалізації / А. В. Толстоухов, І. Г. Парাপан // Практична філософія. – № 3. – 2003. – С. 3-10.
2. Тоффлер О. Третя волна / О. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М. : ООО Фирма “Издательство АСТ”, 1999. – 784 с.
3. Герасимова Е. М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз: [монографія] / Е. М. Герасимова. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
4. Нагорна Л. Символічний простір інформаційного суспільства : зорові аберації віртуальності / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2009. - № 2(35). – С. 3-12.
5. Ракитов А. И. Информация : наука, технология в глобальных исторических измерениях / А. И. Ракитов. - М. : ИНИОН РАН, 1998. - 104 с.
6. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 14 – 30.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.

8. Нейсбит Д. Мегатренды / Д. Нейсбит; пер. с англ. М.Б.Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с.
9. Постмодерн: переоцінка цінностей : [зб. наук. праць / відп. ред. В. С. Лук'янець, В. С. Ратніков]. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2001. – 314 с.
10. Муза Д. Е. Введение в глобалистику: Учебное пособие / Д. Е. Муза. – Донецк: Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2010. – 284 с.
11. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структура / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
12. Федотова В.Г. Вторая великая трансформация: политические и экономические основания нашего времени / В.Г.Федотова, Н.Н.Федотова // Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализации. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б.Григорьева, В.Д.Седельника. – М.: Прогресс-Традиция; Изд. дом «Территория будущего», 2007. – С.444-464.

Додонова В.И. Глобализация, информатизация, постмодернизация как факторы формирования постнеклассической социальной рациональности // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 3-4. – С. 185-192.

Выясняется влияние глобализации на формирование социальной рациональности постнеклассического типа. Рассматриваются концепции постиндустриализации, постмодернизации, изучаются преимущества и недостатки постмодернизации. Анализируется содержание и сущность информационного общества.

Ключевые слова: социальная рациональность, глобализация, информационная революция, постэкономическое общество, постиндустриализация, постмодернизация.

Dodonova V.I. Globalization, informatization, postmodernization as a factors of forming of postnonclassic social rationality // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 3-4. – P. 185-192.

The article devoted to influence of globalization on forming of social rationality of postnonclassic type. Conceptions of postindustrialization and postmodernization are considered, advantages and lacks of postmodernization are studied. Maintenance and essence of informative society is analyzed.

Keywords: social rationality, globalization, informative revolution, posteconomic society, postindustrialization, postmodernization.

Статья поступила в редакцию 15.09.2011.